

УДК 330.111.62

К.В. Ущатовський, Ю.Д. Костін

Харківський національний університет радіоелектроніки, Харків

**ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА
«НАЦІОНАЛЬНА ЕНЕРГЕТИЧНА КОМПАНІЯ «УКРЕНЕРГО»**

У статті визначено інституціональні фактори, які впливають на перспективи розвитку державного підприємства «Національна енергетична компанія «Укренерго», виявлено та розкрито організаційно-економічний механізм їх впливу, оцінено пов'язані з цим ризики. Запропоновано заходи, спрямовані на їх мінімізацію.

Ключові слова: енергоринок, концентрація власності, ціноутворення, корпоративні права, діяльність з передачі електроенергії.

Постановка проблеми. Ліберальні реформи, започатковані у секторі електроенергетики (перехід до конкурентної моделі структуризації енергоринку, підготовка до корпоративізації державних активів, подальша приватизація), суттєво змінять інституціональне середовище корпоративних взаємодій у галузі, призведуть до оновлення принципів роботи електроенергетичних підприємств. Це повною мірою стосується і ДП «НЕК «Укренерго» – підприємства, на яке по завершенні реформи накладаються функції системного оператора об'єднаної енергосистеми. Тому існує потреба визначити інституціональні фактори, які впливають на перспективи розвитку ДП «НЕК «Укренерго», виявити та розкрити організаційно-економічний механізм їх впливу, оцінити пов'язані з цим ризики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реформуванню електроенергетичної галузі присвячена чимала кількість наукових досліджень як вітчизняних (О. Суходоля [1], Н. Стрельбіцька [2], С. Пономарьов [3], І. Плачков [4], Ю. Ковалів [5], Ю. Левицький [6], І. Коссе [7] та інші), так і зарубіжних (С. Хант, Г. Шаттлуорт [8], П. Ван Дорен [9] та інші). Значний інтерес становлять роботи, у яких висвітлюються економіко-правові аспекти диспетчеризації ринку, а також діяльності з передачі електроенергії магістральними мережами в умовах конкурентних моделей енергоринку [5-12]. Проте організаційно-економічний вплив інституціональних факторів на діяльність вітчизняного системного оператора та перспективи його розвитку залишається недостатньо дослідженими.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення інституціональних факторів, які впливають на перспективи розвитку ДП «НЕК «Укренерго», виявлення та розкриття організаційно-

економічного механізму їх впливу, оцінка пов'язані з цим ризиків.

Викладення основного матеріалу. Ідеологічна переорієнтація реформ вітчизняної економіки, відмова від консервативних підходів у їх втіленні, лібералізація господарського життя, а також інституціональна трансформація на ліберальних засадах передбачатимуть серед іншого зміну співвідношення держави та ринку, розбудову прозорої та ефективної системи управління державною власністю. Причому йдеться не тільки про приватизацію, а й про оновлення підходів до управління активами держави: перехід від галузевого до функціонального принципу регулювання, корпоративізацію, запровадження нових стандартів соціальної відповідальності, створення ефективних механізмів громадського контролю. З огляду на це, державним підприємствам доведеться вибудувувати власну стратегію управління з урахуванням сучасних вимог суспільно-економічного розвитку.

Повною мірою це стосується і підприємств, які залишилися у власності держави в паливно-енергетичному секторі. Адже у сучасних умовах державні підприємства у ПЕК функціонують як підрозділи уряду. В основі організації та практики управління ними лежить адміністративний підхід: надмірна зарегульованість кадрової політики, бюрократизація організаційної структури, обмежена гнучкість операційної діяльності, необхідність узгоджувати господарські рішення з іншими адміністративними структурами, поширення непрофільних видів діяльності, значні обмеження у ціноутворенні. Слід врахувати, що досить ефективний спосіб розв'язання означених проблем через зміну форми власності є подекуди неприйнятним, оскільки підприємства зі статусом стратегічно важливих для економіки та безпеки країни не підлягають приватизації згідно

законодавства України. До таких підприємств, зокрема, відносять і ДП «НЕК «Укренерго» [13].

Донедавна в якості одного з можливих шляхів підвищення ефективності управління державними енергетичними компаніями розглядався процес їх корпоративізації. Так, у Національному плані дій на 2012 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» було передбачено прийняття законів про корпоративізацію ДП «НЕК «Укренерго» та перетворення компанії на публічне акціонерне товариство [14, п. 135], хоча чинне законодавство на пряму забороняє таку можливість [13]. Доки що питання про доцільність корпоративізації залишається відкритим, а її подальші перспективи невизначеними.

Серед найбільш вагомих інституціональних факторів, які визначатимуть подальші перспективи розвитку ДП «НЕК «Укренерго», доцільно виділити такі:

- фактори, зумовлені змінами у відносинах власності (посилення тиску приватних власників на процеси розподілу у галузі; зосередження значної частки корпоративних прав у державній власності; підвищена вразливість регулюючих органів до політичних та лобістських впливів);

- фактори, зумовлені організаційними змінами в електроенергетичній галузі, зокрема, переходом до конкурентного типу структуризації (зміна принципів ціноутворення та укладання контрактів на діяльність з передачі електроенергії магістральними та міждержавними мережами).

1. *Посилення тиску приватних власників на процеси розподілу у галузі.* Приватизація активів електроенергетичної галузі, як відмічається у багатьох дослідженнях, перетворилася на інструмент, яким владні еліти та їх домінантні коаліції обмежували право доступу до економічної діяльності інших частин суспільства. На думку Д. Норта, завдяки таким обмеженням домінантні коаліції створили умови для отримання та перерозподілу ренти як між членами коаліції, так і між коаліцією та іншими членами суспільства [15]. Вилучення ренти та її перерозподіл здійснюється у такі способи.

По-перше, вилучення ренти здійснюється шляхом концентрації власності. Монопольне становище багатьох підприємств електроенергетики дозволяє їм перекидати власні витрати на кінцевих споживачів у різних формах: шляхом свідомого завищення компонентів тарифу, закупівель обладнання за завищеними розцінками, завдяки отриманню спеціальних надбавок тощо. По-друге, концентрація власності сприяє перерозподілу ренти всередині самих домінантних груп. Так, де-факто

монопольне становище компанії ДТЕК (без відповідного статусу де-юре) дозволяє маніпулювати цінами у конкурентному сегменті оптового ринку електроенергії (ДТЕК контролює 67,1 % загального обсягу генерації ТЕС). Відповідно, ціни на електроенергію, вироблену ТЕС, зростають швидше, ніж для інших виробників (табл. 1). По-третє, «близькість» власників енергетичних активів до влади уможливають тиск на державні регуляторні органи, які здійснюють регулювання цін на електроенергію. Наприклад, «зелені» тарифи на електроенергію перевищують всі інші у 5-20 разів.

Таблиця 1. Динаміка тарифів на продаж електроенергії до ОРЕ та тарифів на передачу електроенергії магістральними та міждержавними мережами, грн./МВт*год (розраховано за [16])

Підприємства	Роки					Сер. темп зрост. %
	2009	2010	2011	2012	2013	
ДП Енергоатом	13,84	15,83	18,82	21,38	21,74	111,9
ГЕС	11,61	11,36	12,92	20,65	20,03	114,6
ТЕЦ	74,13	68,76	87,21	104,9	106,6	109,5
Середньозважений "зелений" тариф	108,9	93,84	137,3	276,9	262,4	124,6
ПАТ "ДТЕК Дніпроенерго"	34,77	42,63	53,55	56,21	60,1	114,7
ПАТ "Центренерго"	35,85	42,13	52,78	54,16	58,88	113,2
ПАТ "ДТЕК Західенерго"	38,49	48,53	60,75	65,34	69,01	115,7
ПАТ "Донбасенерго"	35,95	41,74	50,35	56,6	62,9	115,0
ТОВ "ДТЕК Східенерго"	38,21	47,97	58,66	62,57	64,77	114,1
Середньозважений тариф на передачу електроенергії	75,91	72,40	88,62	85,93	89,0	104,1
Тариф на передачу електроенергії для споживачів 1 класу напруги	21,23	18,23	20,16	20,88	21,63	100,5
Тариф на передачу електроенергії для споживачів 2 класу напруги	99,88	96,21	116,1	125,6	127,2	106,2

2. *Зосередження значної частки корпоративних прав у державній власності.* Наявність серед власників електроенергетичних активів держави суттєво змінює баланс економічної влади між суб'єктами корпоративних прав. З одного

боку, з'являється акціонер, який поєднує права, традиційно розділені між різними суб'єктами – право на дохід та право на участь в управлінні. Останнє обумовлене специфікою галузі та реалізується шляхом активного втручання у процеси ціноутворення на електроенергію або шляхом регулювання обсягів виробництва. Незважаючи на те, що формально суб'єкти цих прав розділені: право на дохід та залишкові права закріплені за одними інститутами (Фондом державного майна, НАК «Енергетична компанія України»), а право на управління – за іншими (Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, ДП «Енергоринок», ДП «Укренерго»), – реальним носієм усіх прав виступає держава. Поєднання прав посилює позиції держави як власника, зумовлюючи протиріччя між державою та приватними власниками (політизація господарської діяльності, використання енергетичних підприємств як інструменту забезпечення електоральної підтримки, усунення приватних власників від присвоєння належного їм капіталу).

З другого боку, у вітчизняному інституціональному середовищі розвиток цього протиріччя набуває нетрадиційних форм через безпосередню участь крупних приватних власників у державних владних інститутах. Їх приналежність до влади легітимізує права власності, адже набуття таких прав не завжди носило прозорий характер та було бездоганим з юридичної точки зору. З огляду на це, конфлікт розподілу між власниками пом'якшується: приватні власники не усуваються державою від розподілу фінансових потоків галузі, навпаки, держава створює інституціональні умови для посилення позицій приватних енергетичних корпорацій у цьому процесі. Джерелом ренти за таких умов стають як ресурси інших суб'єктів господарювання (споживачів електроенергії, державних енергетичних підприємств), так і суспільні ресурси (державний бюджет тощо).

Якщо держава виступає одноосібним власником корпоративних прав, формуються умови для перевищення державою своїх статусних можливостей як власника. По-перше, надзвичайно складно організувати публічний контроль за їх діяльністю. По-друге, менеджмент має можливість маніпулювати корпоративними активами. По-третє, керівники корпорацій мають можливість вибірково впливати на практику правозастосування, використовуючи ресурси податкової, антимонопольної служби, прокуратури. В результаті загострюються протиріччя між власником корпорації та її стейкхолдерами, на суспільство покладаються надмірні агентські витрати з контролю над державними корпораціями.

3. *Підвищена вразливість регулюючих органів до політичних та лобістських впливів.* Витратний характер ціноутворення на електроенергію сформувала інституціональні патології у відносинах держави та власників енергетичних активів. З одного боку, реалізація корпоративних прав власників напряму залежить від «переговорних» здібностей як самих власників, так і менеджменту компаній, а також від налагоджених комунікацій власників з органами державного регулювання, отже потрапляє у залежність від інститутів державної влади. Прикладом може бути непрозорий та суб'єктивний характер отримання інвестиційної надбавки, широкі повноваження регулюючого органу у визначенні напрямів інвестування прибутку як генеруючих, так і енергопостачальних компаній, послідовності інвестиційних заходів [3, с. 14].

З другого боку, членство власників енергетичних активів у домінуючих групах, ставить їх у привілейоване становище у корпоративних взаємодіях: посилення економічної влади за рахунок тиску на регулятора забезпечує їм участь у розподілі суспільних ресурсів з мінімальними витратами. О. Суходоля, аргументуючи посилення адміністративного тиску на розподіл фінансових потоків у галузі, констатує існування сталої практики оперативного виконання незалежним регулятором (НКРЕ) окремих «прохань» уряду (економічних, політичних, соціальних) [1, с. 63].

4. *Зміна принципів ціноутворення на діяльність з передачі електроенергії магістральними та міждержавними мережами.* Особливості структуризації енергоринку суттєво впливають на принципи ціноутворення на послуги з передачі електроенергії. У конкурентних моделях енергоринку видатки на передачу електроенергії стають більш значущими, оскільки необхідно брати до уваги не тільки цінову пропозицію незалежних постачальників, а і вартість доставки електроенергії у різні регіони. Зміст корпоративних відносин ускладнюється: необхідно не тільки укласти угоду з постачальником, а і визначити суб'єкта, який надасть послуги з транспортування електроенергії, а також прийме на себе ризики, якщо режим передачі електроенергії не співпадає з режимом генеруючого підприємства. За умов конкуренції в оптовому та роздрібному сегментах ціна на передачу електроенергії взагалі стає вирішальним фактором укладання угод.

Базовим принципом ціноутворення стає ціноутворення «знизу догори» [8, с. 224-240]. Ціна послуг з передачі електроенергії не входить у споживчий тариф, а розраховується окремо як сума трьох компонентів [9, с. 18-20]:

- плати за доступ до мережі, призначена для покриття постійних витрат енергопередавальних підприємств, пов'язаних з будівництвом, введенням у дію та експлуатацією мереж. Зазвичай у плату за доступ включають витрати на користування землею, експлуатаційні витрати з підтримки мереж у робочому стані тощо. Плата за доступ визначається одним з двох способів: подвійні або двоставочні тарифи (two-part tariffs) та ціни Рамсея (Ramsey prices);

- плати за втрати на лініях електропередач. Чималі труднощі викликає вибір способу оцінки втрат, яка може здійснюватися як за фактом (фактичні втрати електроенергії, обчислені у поточних цінах), так і за нормативом (очікувані втрати за фіксованими у контракті цінами). Найчастіше споживач надає перевагу постійним цінам;

- плати за перевантаження. Якщо попит на електроенергію перевищує пропозицію за поточними цінами, у мережі виникає перевантаження або дисбаланс. Систематичні дисбаланси стимулюють довгострокові капіталовкладення у додаткові генеруючі потужності та будівництво нових ліній електропередач. Проте у короткостроковій перспективі взаємовигідні контракти між будь-яким генератором та споживачем електроенергії можуть підірвати добробут інших учасників [10].

Недоліками ціноутворення у конкурентних моделях є: вплив на ціноутворення та рішення про інвестування зовнішніх суб'єктів; високі трансакційні витрати, дискримінація споживачів залежно від того, коли вони приєдналися до мережі; наявність негативних зовнішніх ефектів (якщо доходи від експлуатації нових потужностей з передачі електроенергії не відшкодовують капітальних витрат на їх будівництво, припинення проекту може знизити добробут інших учасників ринку).

5. *Зміна принципів укладання контрактів на діяльність з передачі електроенергії магістральними та міждержавними мережами.* У вертикально інтегрованих компаніях окремі контракти на передачу, як правило не укладаються, а відповідні зобов'язання фіксуються у так званих «об'єднаних» контрактах (споживач укладає контракт з постачальником, який, у свою чергу, підписує угоду з власником мереж). Конкурентний тип структуризації передбачає укладання окремого («роз'єданого») контракту на передачу електроенергії. Важливими ознаками контрактів, що впливають на тариф з передачі електроенергії, є термін контракту та ступінь трансфертності (можливість переуступки контракту). Оптимальним є довгостроковий трансфертний контракт, який забезпечує більш ефективне використання мереж та

дає можливість уникати дублювання потужностей при розширенні попиту.

Висновки. Серед найбільш вагомих інституціональних факторів, які визначатимуть подальші перспективи розвитку ДП «НЕК «Укренерго», можна виділити: фактори, зумовлені змінами у відносинах власності (посилення тиску приватних власників на процеси розподілу у галузі; зосередження значної частки корпоративних прав у державній власності; підвищена вразливість регулюючих органів до політичних та лобістських впливів); фактори, зумовлені організаційними змінами в електроенергетичній галузі, зокрема, переходом до конкурентного типу структуризації (зміна принципів ціноутворення та укладання контрактів на діяльність з передачі електроенергії магістральними та міждержавними мережами).

Наслідками впливу факторів першої групи стає перерозподіл фінансових потоків галузі на користь приватних власників; перевищення державою своїх статусних можливостей як власника; формування стійких інституціональних патологій у відносинах держави та власників енергетичних активів, в результаті яких реалізація корпоративних прав потрапляє у залежність від інститутів державної влади. Фактори другої групи визначають насамперед організаційно-економічні особливості ціноутворення та укладання контрактів та породжують низку системних ризиків, а саме: вплив на ціноутворення та рішення про інвестування у розширення мереж зовнішніх суб'єктів; високі трансакційні витрати, дискримінація споживачів залежно від того, коли вони приєдналися до мережі; наявність негативних зовнішніх ефектів.

Для подолання негативних проявів виявлених інституціональних факторів та зменшення системних ризиків їх впливу необхідна розбудова прозорої та ефективної системи управління державною власністю, створення ефективних механізмів громадського контролю. Відповідно перспективи подальших досліджень у цій сфері тісно пов'язані з пошуком дійових важелів збалансування економічних інтересів усіх суб'єктів галузі, удосконаленням економіко-правових засад їх корпоративних взаємодій.

Література

1. Суходоля, О. М. *Досвід реформування ринку електричної енергії в Україні [Текст] / О. М. Суходоля // Стратегічні пріоритети. – 2014. – №1. – С. 59-68.*
2. Стрельбіцька, Н. Є. *Лібералізація оптового ринку електроенергетики України: перші наслідки [Текст] / Н. Є. Стрельбіцька // Бізнес Інформ. – 2014. – №4. – С. 135-139.*
3. Пономарьов, С. В. *Особливості інституціоналізації українського енергоринку та їх вплив на цінову політику паливно-енергетичних підприємств [Текст] /*

С.В. Пономарьов // Энергосбережение. Энергетика. Энергоаудит. – 2013. - №11. – С. 28-35.

4. Энергетика: історія, сучасність і майбутнє. Кн. 5 : Електроенергетика та охорона навколишнього середовища. Функціонування енергетики в сучасному світі [Електронний ресурс] / Т. О. Бурячок, З. О. Буцьо, Г. Б. Варламов та інші. – К., 2006. – Режим доступу : <http://energetika.in.ua/ua/books/book-5/part-4/section-4/4-1>.

5. Ковалів, Ю. Хід реалізації реформ ринку електричної енергії України [Електронний ресурс] / Ю. Ковалів // Координаційний центр з упровадження економічних реформ при Президентові України. – Режим доступу : <http://www.ueex.com.ua/files/Julia%20Kovaliv.pdf>.

6. Левицький, Ю. А. Проблеми і перспективи розвитку оптового ринку електричної енергії України [Текст] / Ю.А. Левицький // Європейський вектор економічного розвитку. Зб. наук. пр. Вип. 2(7). – 2008. – С. 68-80.

7. Коссе, І. Прозорість та обґрунтованість тарифів на електроенергію – необхідна умова реформування енергетичного сектору України [Електронний ресурс] / І. Коссе // Інститут економічних досліджень і політичних консультацій. – Режим доступу : http://ua-energy.org/upload/files/PP_Electric_tariffs_ukr_3.pdf.

8. Хант, С. Конкуренция и выбор в электроэнергетике [Электронный ресурс] / С. Хант, Г. Шаттлурт / National Economic Research Associates. – Лондон, 2001. – Режим доступа : http://www.libertarium.ru/files/lib_energy_con/russbook.pdf.

9. VanDoren, P. The Deregulation of the Electricity Industry. A Primer [Text] / Peter VanDoren // Cato Policy Analysis. – 1998. – October 6. - № 320. – 63 p.

10. Hogan, W. W. A Market Power Model with Strategic Interaction in Electricity Networks [Text] / William W. Hogan // Energy Journal. – 1997. - № 4. – P. 107-141.

11. Wu, F. Folk Theorems on Transmission Access: Proofs and Counter Examples [Text] / Felix Wu et al. // Journal of Regulatory Economics. – 1996. - № 1. – P. 5-23.

12. Oren, S. Nodal Prices and Transmission Rights: A Critical Appraisal [Text] / Shmuel S. Oren // Electricity Journal. – 1995. – April. – P. 29.

13. Закон України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/847-14>.

14. Указ Президента України «Про Національний план дій на 2012 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава"» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/187/2012>.

15. North, D. C. Violence and Social Orders. A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History [Text] / D. C. North, J. J. Wallis, B. R. Weingast. – Cambridge : Cambridge University Press, 2009. – 308 p.

16. Звіт про результати діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, у 2013 році [Електронний ресурс] / НКРЕ. – Режим доступу : <http://www.nerc.gov.ua/index.php?id=11197>

Автор: УЩАПОВСЬКИЙ Костянтин Валерійович
Харківський національний університет
радіоелектроніки, к.е.н., докторант
E-mail - nsipatova@gmail.com

Автор: КОСТІН Юрій Дмитрович
Харківський національний університет
радіоелектроніки, д.е.н., професор
E-mail - nsipatova@gmail.com

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ «НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ КОМПАНИЯ «УКРЭНЕРГО»

К.В. Ущачовский, Ю. Д. Костин

В статье определены институциональные факторы, влияющие на перспективы развития государственного предприятия «Национальная энергетическая компания «Укрэнерго», выявлены и раскрыты организационно-экономические механизмы их влияния, оценены связанные с ними риски. Предложены мероприятия, направленные на их минимизацию.

Ключевые слова: энергорынок, концентрация собственности, ценообразования, корпоративные права, деятельность по передаче электроэнергии.

INSTITUTIONAL DEVELOPMENT FACTORS OF STATE ENTERPRISE «NATIONAL POWER COMPANY “UKRENERGO”»

K.V. Ushchapovskyi, Y. D. Kostin

The institutional factors that affect development prospects of State enterprise “National Power Company “Ukrenergo” are defined in the article. Among them are factors caused by changes in property relations (increased owners’ pressure on the distribution processes in the power industry, focusing a significant proportion of corporate rights under state ownership, increased vulnerability of regulators to political and lobbying influence); factors caused by organizational changes in the electricity sector, including the transition to a competitive type of structuring (change principles of pricing and contracting activities of electricity transmission backbone and interstate network). Organizational and economic mechanism of their influence has been identified and revealed. The institutional factors associated risks are estimated.

Keywords: energy market, concentration of ownership, pricing, corporate rights, the activities of electric power transmission.